

Grenzen aan de openbaarheid. Een nieuwe uitdaging van de rechtspraak: live verslaggeving en digitale media

Bernadette Kester en Nel Ruigrok

In de vroege zomer van 2011 heeft de Nederlandse burger urenlang op televisie het proces rond Geert Wilders live kunnen volgen, met onverhulde beelden van de professionele en niet-professionele procesdeelnemers (de aangeklaagde en burgerlijke aanklagers). Dit was een unieke mediagebeurtenis, want veel processen vinden achter gesloten deuren plaats of zijn wel toegankelijk maar worden slechts bezocht door mensen die de moeite nemen de gang naar het gerecht te maken. Voor informatie over rechtszaken is het overgrote deel van de bevolking afhankelijk van de media, die als intermediars vertellen wat er tijdens rechtszaken plaatsvindt. Steeds vaker komen gerechtelijke togadragers, hun vertegenwoordigers, of degenen die zij vertegenwoordigen in beeld, letterlijk en figuurlijk. Advocaten geven graag voor, tijdens en na het proces in vaak infotainment-achtige settings hun visie op aanklacht, procesgang en uitspraak; voorlichters van het Openbaar Ministerie en woordvoerders van de desbetreffende gerechten verschijnen bijna dagelijks in het nieuws en de *Rijdende Rechter* is ongekend populair. Onlangs begon de NRCV met het programma getiteld *De Rechtbank*, een *reality* serie waarbij rechters van de rechtbank Utrecht worden gevolgd en openhartig over hun vak praten. Kortom, het instituut van de Rechtspraak en de praktijk van de rechtspraak (inderdaad, met kleine letter r) staan sterk in de belangstelling.

Dat de rechtspraak een populair media-onderwerp is en haar steeds zichtbaarder maakt, brengt ook problemen met zich mee. De relatie tussen rechtspraak en journalistiek is een complexe. Dit was tevens de kern van een onderzoek dat in 2010-2011 in opdracht van de Raad voor de rechtspraak door ondergetekenden is uitgevoerd (Ruigrok, Kester et al. 2011). Het uitgangspunt was een evaluatie van de Persrichtlijn 2008.

De afgelopen twee decennia vond een 'herverkaveling' plaats van het medialandschap. Onder invloed van digitalisering, de gestegen populariteit van social media en een verdere vercommercialisering van de nieuwsproductie, is de samenleving in toenemende mate gemediatiseerd en vindt een verschuiving plaats in de functies die media in een democratische samenleving vervullen of behoren te vervullen. Nieuwsmedia informeren, analyseren, waken en onthullen, leiden tot opinievorming, maar dienen evengoed ter ontspanning en vermaak. Vooral die laatste rol is steeds dominantier geworden, vaak ten koste van die andere voor een democratie zo essentiële functies. Om in de concurrentiestrijd overeind te blijven en een zo groot mogelijk publiek aan te spreken, wordt nieuws vaak verkocht in een sensationele, *human interest* of gepersonaliseerde verpakking. Deze ontwikkelingen leiden tot vervlakking van het nieuws. De traditionele journalistiek verliest, door de brede toegankelijkheid van het internet, niet alleen haar informatie-monopolie, maar dreigt tevens door de opkomst van het verschijnsel burgerjournalistiek te deprofessionaliseren. Steeds meer mensen 'spelen' voor journalist en brengen nieuws naar buiten via Twitter, Facebook, chatrooms, blogs etc, anderzijds functioneren zij steeds vaker als serieuze nieuwsbron voor de 'traditionele' journalistiek. De term *liquid journalism* (Deuze, 2008) duidt op die vervaging van grenzen.

De burger, die onder invloed van het neoliberale discours in toenemende mate als consument wordt aangeduid, treedt meer op de voorgrond en is voor alle maatschappelijke instituties een niet (langer) te negeren factor geworden. De Nederlandse samenleving is dan ook steeds meer opgeschoven naar een deliberatieve democratie, waarin vooral via de (nieuwe, *social*) media de stem van de burger in het publieke debat luider dan ooit opklinkt.

Hierdoor is op politiek gebied een spanning ontstaan tussen de zogenaamde medialogica en de politieke logica. Nieuwsmedia en vooral televisie en nieuwe/*social* media opereren volgens een logica waarin snelheid, toegankelijkheid en entertainment centraal staan. Als antwoord hierop ontwikkelen politici nieuwe strategieën voor hun omgang met media. Het politieke debat vindt daardoor niet langer alleen plaats in de politieke arena, maar vooral ook in de media. Politici volgen niet meer alleen de politieke logica, met bijbehorende politieke spelregels, maar voegen zich naar de medialogica om kiezers te winnen, en steun te krijgen voor hun beleid. Een samenleving waarin media zo een belangrijk deel uitmaken van onze werkelijkheid opereren steeds meer maatschappelijke instituties volgens die logica. Niet voor niets maken communicatie- en voorlichtingsafdelingen zo'n onstuitbare groei door (Prenger et al, 2011).

Ook in de relatie tussen burger, media en rechtspraak zien we de gevolgen van deze ontwikkeling. Van oudsher krijgt de rechter van de samenleving het mandaat om recht te spreken. De rechter is in zijn rechtsprekende taak gebonden aan het kader zoals dit door de wetgever is geformuleerd, oftewel de Rechtspraaklogica. Echter, wil de Rechtspraak als een fundamenteel instituut van de democratische rechtstaat serieus genomen blijven worden en het vertrouwen van de burger behouden, dan dienen haar vertegenwoordigers voor een vorm van openbaarheid en openheid te zorgen die sterker aansluit bij de dagelijkse werkelijkheid van de burger en bij de laatste (media)ontwikkelingen, oftewel de medialogica. De kernwoorden van een nieuwe basis voor legitimiteit van de strafrechtspleging, zijn: transparantie, toegankelijkheid en begrijpelijkheid (Van Lent, 2008: 220-221).

Zo dienen bijvoorbeeld rechterlijke uitspraken alle openbaar te worden gemaakt. Nu is slechts 1% van alle uitspraken terug te vinden op de site www.rechtspraak.nl (Mommers & Zwenne 2010) en het is de rechtspraak zelf die bepaalt welke wel en niet worden vrijgegeven aan de openbaarheid. Bovendien dienen uitspraken in begrijpelijke termen gemotiveerd te worden. Het hardnekkige idee dat rechters te laag straffen is niet op feiten gebaseerd (want die bewijzen het tegendeel), maar wijst eerder op niet alleen een gebrek aan kennis van wettelijke normen en regels bij de burger, maar evengoed op het in gebreke blijven van de rechtspraak om haar uitspraken overtuigend over het voetlicht te brengen.

Een instrument dat in 2003 is ontwikkeld om de openbaarheid van de rechtspraak te bevorderen en daarmee de media tegemoet te komen in het vervullen van hun informerende en controlerende functies, is de Persrichtlijn. Deze richtlijn verschaft gerechten en journalisten duidelijkheid in wat zij van elkaar mogen verwachten. In 2008 is de richtlijn geactualiseerd en in 2010 heeft de Raad voor de rechtspraak door ons laten onderzoeken of de laatste richtlijn de vóór 2008 geconstateerde knelpunten heeft helpen oplossen en direct of indirect tot volledige en betrouwbare berichtgeving heeft geleid. Om de relatie tussen journalistiek en rechtspraak in kaart te brengen hebben wij een enquête uitgevoerd onder rechtbankvoorlichters, verslaggevers en rechters en daarnaast een uitgebreide inhoudsanalyse gemaakt van de berichtgeving over een aantal geruchtmakende zaken.

Als eerste de bevindingen van de enquête (Kester & Goudswaard, 2011). Essentiële voorwaarden om de openbaarheid in de rechtspraak te bevorderen zijn: 1) de beschikbaarheid van informatie, 2) de bereikbaarheid van persvoorlichters en 3) de toegankelijkheid van de rechtspraak in al haar facetten (denk hierbij aan technische faciliteiten voor journalisten, richtlijnen ten aanzien van privacy-bescherming en duidelijk taalgebruik door rechters). Op alle drie de genoemde punten bleef de rechtspraak vóór 2008 aanzienlijk in gebreke (Malsch, 2004). In 2010 constateerden de respondenten dat op de voornoemde drie punten belangrijke verbeteringen waren aangebracht, ofschoon nog niet alle knelpunten zijn opgeheven. Die knelpunten hebben deels ook te maken met de eerder genoemde veranderingen in het medialandschap. Zo staat de eis tot grotere openbaarheid op gespannen voet met de bescherming van privacy van de procesdeelnemers, vooral door de opkomst van burgerjournalistiek en live verslaggeving via Twitter en blogs. Hoe burgerjournalisten zelf over die privacybescherming denken is niet bekend, professionele verslaggevers zijn eerder bereid om zich aan de journalistieke codes op dit gebied te houden. De Persrichtlijn geeft nog geen uitsluitel over de grenzen van de digitale live verslaggeving. Hoe hiermee om te gaan in de rechtszaal ofwel tot hoe ver strekt zich de openbaarheid, is voorlopig het belangrijkste discussiepunt in de relatie rechtspraak en (burger)journalistiek.

De inhoudsanalyse betrof de berichtgeving in dagbladen, televisiejournaals en social media over drie rechtszaken die veel media-aandacht hebben gekregen: de zaak Laura Dekker, ('het zeilmeisje'), de zaak Benno L., de zwemleraar die werd veroordeeld wegens seksueel misbruik van minderjarige meisjes met een beperking en de zaak Saban B., die veroordeeld was wegens vrouwenhandel, mishandeling en het leidinggeven aan een criminele organisatie en vluchtte tijdens een bijzonder verlof (Ruigrok & Ismaili, 2011).

Uit de analyse blijkt dat journalisten de informatie uit de rechtszaal wel gebruiken, maar deze inbedden in een eigen verhaal dat niet altijd de juridische evenwichtigheid kent van een vonnis. In *de Volkskrant*, *NRC Handelsblad* en *Trouw* slagen journalisten er in hun analyses en achtergronden redelijk goed in om officiële gerechtsdocumenten te verwerken. In de overige media is dit aanzienlijk minder het geval. Een leger aan experts, maar ook burgers en politici worden in de berichtgeving geciteerd waardoor de direct betrokkenen in verhouding slechts sporadisch aan het woord komen. Wel zien we dat een actieve opstelling van de verdediging, zoals bij Laura Dekker, kan leiden tot veel media-aandacht, met name op televisie. Ten slotte blijkt de fase die voorafgaat aan een rechtszaak van cruciaal belang. In die fase zijn social media-gebruikers het actiefst in het uiten van hun ongenoegen over de verdachte. Zo was in de zaak Benno L. de (publieke) veroordeling al een feit voordat er ook maar een rechtszitting had plaatsgevonden. De vaak enorme media-aandacht leidt tevens tot een geringere bescherming van de privacy van de verdachte. In diverse social media-fora werden Benno L. en Saban B. dikwijls met naam en toenaam genoemd. De dagbladen zijn hier veel terughoudender in, hoewel in mindere mate de gratis bladen en *De Telegraaf*. In de social media zien we ook het vaakst de eerder genoemde mythe bevestigd worden dat de ('linkse' en dus 'slappe') rechtspraak daders eerder vertroetelt dan straft. Een uitleg van de wetsbepalingen die ten grondslag liggen aan de straf of het besluit vinden we niet of nauwelijks terug, maar meningen over de beslissing des te meer.

Het onderzoek in zijn totaliteit geeft aan dat het mediabeleid van de Rechtspraak nog steeds voor verbetering vatbaar is. Er bestaat nog geen eenduidig en helder standpunt over de nieuwe mogelijkheden van de digitale (live)verslaggeving. Volgens de commissie-Van Rooy, die de zaak-

Wilders heeft geëvalueerd, zou juist een live verslaggeving kunnen zorgen voor meer openheid en daarmee meer vertrouwen in de rechtspraak (NRC Handelsblad, 25 oktober). Ons onderzoek toont aan dat dit op een misvatting berust. Immers, een *trial by media* begint al een stap eerder. Veel belangrijker is het daarom om vanuit de de Rechtspraak een proactief mediabeleid te ontwikkelen waarin duidelijk wordt gemaakt wat de rechtsstatelijke eisen zijn die aan de betreffende rechtszaak ten grondslag liggen en wat de mogelijke consequenties hiervan zijn. Door persberichten en/of persconferenties kan voorzien worden in de informatiebehoefte van media. In het verlengde daarvan zouden rechters vaker moeten deelnemen aan publieke debatten die de praktijk van de rechtspraak raken. Ten slotte is de het de vraag of de inzage in het procesdossier, mits de bescherming van de privacy van betrokkenen gewaarborgd kan blijven, noodzakelijk wordt, juist om de openbaarheid en transparantie van de rechtspraak te vergroten.

Bernadette Kester is universitair docent communicatie en media aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

Nel Ruigrok is hoofd onderzoek van de Nederlandse Nieuwsmonitor (www.nieuwsmonitor.net).

Literatuur

Deuze, M. (2008). The changing context of news work: Liquid journalism and monitorial citizenship. *International Journal of Communication*, 2(5): 848-865.

Lent, L. van (2008). *Externe openbaarheid van het strafproces*. Dissertatie, Den Haag: Boom.

Kester, B. & Goudswaard, M. (2011). 'De Persrichtlijn in werking'. In: Ruigrok, N., Kester, B., Scholten, O, Ismaïli, N. & Goudswaard, M. (2011). 'Rechtbankverslaggeving in een veranderend medialandschap; Een evaluatie van de Persrichtlijn 2008'. *Researchmemoranda* 7(5). Den Haag: Raad voor de rechtspraak. pp. 53-96.

Malsch, M. (2004). Persvoorlichting en rechtbankverslaggeving. *Rechtstreeks*, 2: 35-71.

Mommers, L. & Zwenne, G.J. (2010). *Publiceer nu eens alle rechterlijke uitspraken; dan controleren we de rechterlijke macht pas echt*. NRC Handelsblad 2 juli 2010.

Prenger, M. Valk, L. Van der, Vree, F. van & Wal, L. Van der (2011). *Gevaarlijk spel. De verhouding tussen pr & voorlichting en journalistiek*. Diemen: Uitgeverij AMB.

Ruigrok, N. & Ismaïli, N. (2011). 'Berichtgeving over drie geruchtmakende rechtszaken onderzocht'. In: Ruigrok, N., Kester, B., Scholten, O, Ismaïli, N. & Goudswaard, M. (2011). 'Rechtbankverslaggeving in een veranderend medialandschap; Een evaluatie van de Persrichtlijn 2008'. *Researchmemoranda* 7(5). Den Haag: Raad voor de rechtspraak. pp. 97-144

Ruigrok, N., Kester, B., Scholten, O, Ismaïli, N. & Goudswaard, M. (2011). 'Rechtbankverslaggeving in een veranderend medialandschap; Een evaluatie van de Persrichtlijn 2008'. *Researchmemoranda* 7(5). Den Haag: Raad voor de rechtspraak.

Ruigrok, N., Kester, B. *Camera's in de rechtszaal geven slechts problemen*. NRC Handelsblad, 26 oktober 2011.